

A KORAI MAGYAR TÖRTÉNELEM ÉS A TÖRTÉNETÍRÁS

EARLY HUNGARIAN HISTORY AND ITS HISTORIOGRAPHY

B. Szabó János¹, Sudár Balázs²

¹PhD, Budapesti Történelmi Múzeum, Budapest
janos.bsaboz2018@gmail.com

²PhD, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet Korajúrkori Osztály
sudar.balazs@abtk.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A korai magyar történelem kutatását kezdetben történészek végezték, írott források alapján. Gyorsan kiderült azonban, hogy számos kérdésre ilyen módon nem lehet választ adni, ezért a kutatók a társtudományok (nyelvészet, régészet, néprajz, antropológia, genetika) bevonásával kísérleteztek. Ennek eredményeképpen a magyarok korai történetének megírásából a 20. század második felére a történettudomány szinte teljesen kiszorult, jöllehet a társtudományok által szállított információk nem feltétlenül alkalmasak a valódi történelmi rekonstrukcióra. Az általuk felvetett kérdések azonban a történelmi adatok újbóli vizsgálatát követelik meg, egyrészt azért, mert a társtudományok információit integrálni kell a történelmi képbe, másrészt pedig a társtudományok művelőinek is a legújabb történelmi elemzésekre van szükségük munkájuk végzéséhez. Ez a munka elkezdődött, amit tanulmányunkban több példán keresztül mutatunk be.

ABSTRACT

Early Hungarian history was initially a research field cultivated by historians based on the information contained in the written sources. However, it soon became painfully clear that several important issues would remain unresolved through this approach and therefore scholars began to integrate the findings of the related disciplines (linguistics, archaeology, ethnography, physical anthropology, genetics) into their research. As a result, historiography was gradually exiled from the writing of early Hungarian history by the later twentieth century, even though the data provided by the related disciplines were not necessarily suitable for a genuine historical reconstruction. Nevertheless, the questions raised by these disciplines call for a re-examination of the historical data, in part because the information provided by the related disciplines should be integrated into the broad historical picture, and in part because the researchers of the related disciplines can also benefit from the new historical analyses. This process has already begun, as illustrated by several case studies.

Kulcsszavak: historiográfia, magyar őstörténet, mediaevisztika, orientalisztika, interdiszciplinaritás

Keywords: historiography, early Hungarian history, medieval studies, oriental studies, interdisciplinarity

KORSZAKHATÁRON

A korai magyar történelem kutatása a második ezredforduló tájékán nyilvánvaló fordulóponthoz érkezett. A korábban főként nyelvtörténeti eredményekre fel-fűzött „őstörténeti” kutatások mellé fokozatosan felzárkózott az egyre inkább önmagára találó régészet, valamint újabban robbanásszerűen fejlődik a forrásaiban szorosan a régészethez kapcsolódó történeti genetika. Így egy egyre szerteágazóbb forrásbázis – önmagukban igen nehezen értelmezhető – adataira kellene koherens történeti magyarázattal szolgálni. Jelenleg azonban ez a szintézis inkább csak a populáris médiában, a parttalan történeti ötletelés szintjén érhető tetten.

Mindeközben a legnagyobb múltra visszatekintő, írásos forrásbázison alapuló, szorosan vett történeti kutatások lehetőségei látszólag kimerültek. Így a közelmúltban – egy hosszú korszak lezárásaként – a megelőző kutatógenerációk hipotéziseinek rendszerezésén, értékelésén és átértékelésén alapuló alkotói tendencia figyelhető meg. A korábbi ismeretek, nézetek összegzése azonban korántsem jelentheti a kutatások lezárását, hiszen nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb szükségszerűséggé válik az új – a társtudományok köréből érkező – adatok és eredmények történeti szempontú értékelése, azok hozzáillesztése a már létező történeti elképzelésekhez, vagy éppen ezek figyelembevételével új koncepciók megalkotása is. Ezt megelőzően azonban elengedhetetlenül szükséges a „már jól ismert” források értelmezésének alapos revíziója.

A MAGYAR KORATÖRTÉNET: A TÖRTÉNETTUDOMÁNY ZSÁKUTCÁJA

Mindaddig, amíg a magyar őstörténet tárgyalása csupán a történetírás feladata volt, s ezt jobbra az összeurópai történeti irodalom keretein belül művelték a túlnyomórészt egyházi háttérű szerzők, a kérdés tárgyalása szinkronban mozgott az európai történetekkel. A középkori magyar történeti munkák és Bonfini mellé, sőt, elé, a 18. században rendkívül gyorsan felsorakoztatták a Bíborban-született Konstantin megrendelésére, javarészt munkatársai által szerkesztett *De administrando imperio* latin fordítását, majd Anonymus *Gesta Hungarorum*-át. Ezek értelmezésébe pár évvel megjelenése után bevonták Joseph de Guignes korszakalkotó eurázsiai történeti munkájának megállapításait is. Hasonló frissességgel zajlott a 19. században a középkori muszlim földrajzi és történeti irodalom felfedezése, kezdetben a francia, német, angol, orosz interpretációkra, a század végétől azonban már kifejezetten a hazai orientalisztika eredményeire támaszkodva. Tulajdonképpen ekkor, az 1870–1880-as évektől vált nyilvánvalóvá, hogy a korszakkal foglalkozó történészek hagyományos latin és görög nyelvi ismeretei, amelyek a középkori európai írott történeti források tanulmányozásakor alapvetőnek számítottak, nem elégségesek egy olyan eurázsiai történet forrásainak fel-

dolgozásához, mint amilyen a vándorló, honfoglaló magyarságé. Ezért is készült már el 1896-ra az első – és mindmáig az egyik leggazdagabb – eredeti szövegeket és magyar fordításukat tartalmazó forrásgyűjtemény, az 1920-as évekre pedig összeállt Kmoskó Mihály hatalmas keleti forrásgyűjteménye is. Az utóbbi ugyan kéziratban maradt a 2000-es évek elejéig, ám addig is szellemi táplálékul szolgált nem egy hazai orientalista kutató számára (Kmoskó, 1997–2007). Elkészült a kiváló bizantinológus, Moravcsik Gyula kritikai kiadása és magyar fordítása is a magyar vonatkozású bizánci forrásrészletekről (igaz, ez a munka teljes terjedelmében csak jóval később jelent meg: Moravcsik, 1988).

A dualizmus idején kezdődő átmenti korszak (1870–1918) nagy hatású középkorászai, Pauler Gyula, Marczali Henrik és Hóman Bálint még teljes természetességgel nyilvánultak meg kompetens autoritásként koratörténeti kérdésekben, de mellettük egyre nagyobb szerepet kaptak a nyelvészek is. Hiába volt Hóman 1920 után is tekintélyes szereplője a kor kutatásának – a történettudomány, illetve a történeti gondolkodásmód egyre jobban visszaszorult a koratörténeti kutatásban, amely közben egyre kuszábbnak tűnt. Olyannyira, hogy Deér József 1945-ben már úgy látta, ami „az ilyen önkényes egyeztetésekből kialakul, már sem az egyik, sem a másik forráscsoport tudósításával nem egyezik s így szükségképpen eltávolodik a valóságtól. [...] úgy látszik, mintha a kutatás zsákutcába jutott volna” (Deér, 1945–1946, 5.). Ráadásul a természetes törésvonalnak tekinthető, generációs váltások egyfajta „felejtéssel” is együtt jártak, amelyet sajnálatos módon több ízben politikailag generált, „irányított” felejtés is tetézett. (Lásd például Marczali Henrik, Hóman Bálint vagy Deér József esetét!)

A korszak kutatásában korábban „illetékes” középkorász szakma fokozatosan válaszütra kényszerült: a medievisták jó része egyre kevésbé foglalkozott a keresztény államalapítás előtti témákkal, amelyeket egyre inkább a középkori historiográfia szemüvegén keresztül vizsgáltak. Néhány magányos, ámde igen jelentős életművet létrehozó szakember azonban továbbra is kitért. Az interdiszciplináris őstörténet művelésére Szegeden született meg a legkomolyabb szándék, ahol a régész Bálint Csanáddal és az orientalista Róna-Tas Andrással közösen gondolkodva Kristó Gyula és Makk Ferenc történeti műhelyt is épített, s ez az iskola Tóth Sándor László, illetve Zimonyi István révén máig tovább él (Kristó, 1995a; Tóth, 2015; Róna-Tas, 1996). Budapesten Györffy György többek között a helynevek történeti forrássá való transzformálásával kísérletezett – ma már látjuk: kevésbé maradandó eredménnyel (Györffy, 1959). Mellettük az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tanító Gerics József tanítványai közül Zsoldos Attila (Zsoldos, 1996) és Veszprémy László (Veszprémy, 2019) tett közzé több fontos munkát.

Kristó és Györffy létrehozott egy-egy magyar nyelvű történeti szöveggyűjteményt is (Györffy, 1958; Kristó, 1995b), amelyek mintegy „kanonizálták” a korszak figyelembe veendő forrásait. A szerkesztőknek e munka során már végleg bele kellett törődniük, hogy a kutatásaik alapját képező források jelentős részének

értelmezése olyan, tőlük független nyelvi specialisták kezébe került, akiknek a teljesítményét ők maguk nem tudták megítélni. Ugyanakkor az egyre erőteljesebbé váló „nemzeti” bezárkózás jeleként a hazai történeti szakirodalomba egyre kevésbé tudtak „betüremkedni” például az egyes konkrét forrásszövegek esetleges külföldi fordításai, annak ellenére sem, hogy már a legkorábbi magyar fordításokat is érték külföldi kritikák, s az újabbakkal sem volt elégedett mindenki.

1989 után hiába nyíltak meg ismét a határok, hiába kapott az internet térhódításával sosem látott segítséget az egyre nehezebb anyagi helyzetbe kerülő kutatás, az addigra visszafordíthatatlanná vált amnéziák, megkövesedett gondolati struktúrák tovább éltek, azt a képzetet keltve sokakban, hogy extenzív forrásbővülés híján a történeti kutatásoktól már nincs mit várni. A koratörténet a történészek között szinte „gazdátlan” területté vált: nemcsak jelentős orientalisták vonultak ki a kutatásból, de jellemző módon a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének középkori osztályán is egy ideig egyetlen ember, a régész Lezsák Gabriella feladatkörébe tartozott ennek művelése.

AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KUTATÁSOK: A TÖRTÉNETÍRÁS CSODAFEGYVEREI?

A ma oly divatos interdiszciplinaritás a magyar őstörténet kutatásában már nagyon régóta, a 19. század végétől jelen van. Az érdeklődés mértékéhez és irányaihoz képest ugyanis a történeti források nem szolgáltatnak kellő mennyiségű információt, ezért a történészek igyekeztek kívülről, más tudományterületekről, azok eltérő eszközrendszere révén felhasználható adatokhoz jutni. Kezdetben e módszert meglehetősen egyszerűen, a 19. századi ihletésű „egy nép–egy nyelv–egy kultúra” gondolatkörnek megfelelően képzelték el. Azaz: amit nem tudunk meg az írott emlékekből, ahhoz majd hozzájutunk a nyelvészet, a régészet vagy éppen a fizikai antropológia kutatási eredményei által.

Ez a gondolat nagyon szilárdan meggyökeresedett az őstörténeti kutatásban, és máig is erőteljesen hat. Először a nyelvészeti eredmények kerültek reflektorfénybe: a nyelvek közötti kapcsolatok feltárásával meghatározható egy nyelvi családfa, amely egyúttal egyfajta kronológiai állásfoglalást is jelent. Mivel pedig a nyelveket emberek beszélik, így a nyelvek által a közösség története is leírható. Minthogy a magyar nyelv a finnugor nyelvek közé tartozik, a korai „magyar” történelem a finnugor nyelvű népek korai történetének segítségével tanulmányozható. Hamarosan csatlakozott ehhez az időrendi fogódzókat is kínáló jövevényszó-kutatás (iráni, török, szláv), illetve – annak felismerése után, hogy az egyes átdadó nyelvek gyakran a mindennapi élet egy-egy jól körülhatárolható területén összpontosulnak – a jelentéstan is. Iráni kölcsönszavaink például a hatalomhoz, a törökök a gabonatermeléshez, a szőlőműveléshez vagy a madárral történő vadászathoz, a szlávok pedig például a konyhakerti gazdálkodáshoz kötődnek. Mind-

ezek alapján úgy tűnt, hogy a nyelv a társadalmi fejlődés lenyomata is, így ez utóbbit a történeti forrásokot nélkülöző korokból is rekonstruálhatjuk.

A valamivel később csatlakozó régészet hasonló utat járt be. Bár az egyre jobban ismertté váló 10. századi magyar régészeti hagyatékek keleti párhuzamait sokáig nem sikerült meggyőző mennyiségben fellelni – így a leletek nyomán nem lehetett a honfoglalók útját visszakövetni –, de a finnugor nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélő közösségek és a különböző régészeti kultúrák összekötésének komoly irodalma lett. Voltaképpen a nyelv = kultúra elgondolására építve nagy ívű történeti tablók készültek.

Hasonló utakat járt be a néprajz, részben a népzene, az antropológia, és napjainkban ezen az úton jár a genetika is. Nem érdektelen tehát feltenni a kérdést: vajon használhatóak fel e tudományágak eredményei a történeti rekonstrukcióban? Vajon tényleg pótolják-e a nem létező történeti forrásokat? Bár az egyes tudományágakban nagyon komoly módszertani viták folytak, az eredmények történeti felhasználhatósága ritkán került kerestűzbe. Így váltak történetírókká nyelvészek, régészek, antropológusok, akik azután saját területük eredményei alapján a történeti forrásokban található információkat is kétségbe vonták. A történészek és a történettudomány így egyre jobban kiszorult a korai magyar történelem kutatásából.

Pedig számos intő jel utalt arra, hogy a fent vázolt gondolkodásmód nem tartható. A nyelvcsere például jól ismert jelenség: következésképp egyáltalán nem bizonyos, hogy egy nyelv beszélőinek „őstörténete” leírható a nyelvcsalád többi tagjának korai históriájával. Hiába ismerünk nyelvtörténeti tényeket, ha azokat nem tudjuk térhez és időhöz, továbbá beszélő közösséghez kötni, akkor ezekből sehogyan sem lesz meg a „keresett” történelem. A kunok ma magyarul beszélnek, de az ő múltjukról semmit nem mond el a finnugor nyelvi családfa. Ahogy a mai, afrikai eredetű amerikaiak őseit sem a germán Észak-Európában kell keresni.

Hasonló problémák adódnak a régészeti forrásokkal. Az öröndetes szaporodó, s a korai magyarsággal valamilyen kapcsolatba hozható leletek és lelethorizontok esetében egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy milyen történések, társadalmi-politikai folyamatok lenyomatai. A kutatásoknak hatalmas lökést adó közép-uráli leleteknek például többféle interpretációja is született az utóbbi évtizedben, amelyek egészen eltérő történeti rekonstrukciókat eredményeztek.

A társtudományok eredményeinek felhasználhatóságáról álljon itt egyetlen példa, a Volga-vidék esete. Mutat ide történeti forrás: Julianus barát itt talált magyarul beszélő közösséget a 13. században. E tájakra, talán a Volga és az Oka közötti területre tehető egy 10. századi muszlim földrajzi munka leírása is. Éppen e területen találunk komoly mennyiségű helynevet, amelynek „magyar” (*mozsar*) eleme van. A régészet itt találta meg a kusnarenkovói és a karajakupovói lelethorizontokat, amelyeket a korai magyarsággal is kapcsolatba hoznak. Az újabban megismert genetikai adatok egy része szintén erre a vidékre mutat. Igazi csemegeként pedig errefelé található egy olyan ritka népzenei dialektus, amely a környezetétől teljesen

idegen, a Kárpát-medencei népzenevel viszont szoros rokonságban áll. Számos tudományterület mutat tehát erre a területre, de mindez együttesen sem elég ahhoz, hogy megtudjuk, milyen szerepe is volt e térségnek a magyarság korai történetében. Pusztán azért, mert nincs a vándorlások idejére vonatkozó írott forrásunk, amelyet biztonsággal e régióhoz köthetnénk. A társtudományok megmutatták, hogy e terület érdekes nekünk, csak azt nem tudjuk, hogy pontosan miért.

Mindez nem azt jelenti, hogy ezek a kívülről jövő információk értéktelenek lennének a történész számára: nem azok, csak éppen óriási körültekintéssel kell velük bánni, hiszen ezekre támaszkodva számos történeti modell felvázolható. Úgy látjuk, hogy ezek a „külső forrásból származó”, nem történeti jellegű információk nem oldják meg a korai magyar történelem problémáit. A közhiedelemmel ellentétben nem adnak konkrét válaszokat, inkább csak irányokat mutatnak, és leszűkítik a rekonstrukciós lehetőségek körét. (Ami persze cseppet sem lebecsülendő eredmény!) Másrészt szerencsés esetben igazolhatják a történeti források adatait: Etelköz fekvése például kifejezetten régóta ismert egy 10. századi bizánci forrásból, mára pedig a régészeti adatok is egyre szebben rajzolják körül e területet. Röviden: a társtudományok eredményei saját kutatási területükre vonatkoznak, a múlt egy speciális szeletére világítanak rá, de az már egyáltalán nem biztos, hogy ez történeti szempontból is értékelhető. A jelek szerint a történettudomány kérdéseire mégiscsak elsősorban a történettudomány tud válaszolni, de ennek megfelelően egyes esetekben azt is be kell ismerni, ha nincs lehetőségünk a válaszra.

MAGAD URAM, HA SZOLGÁD NINCS

Vajon azzal a maroknyi forrással, amelynek a java része már évszázados távlatból ismerhető, van-e még dolga a történésznek? Meglátásunk szerint feltétlenül! Láthattuk: a kérdések megoldásán gyakran egyáltalán nem történészek dolgoztak, a történészek pedig ezen évszázadok kutatásában jó ideje nem a történettudomány által kijelölt pályán mozogtak. Ráadásul az első, majd a második világháborút követően egyre erősödő, sajátos magyar bezárkózás miatt az újabb, nemzetközi tudományos eredmények beépítésére is egyre ritkábban került sor. Mindez azt jelenti, hogy nem csupán elő lehet, de elő is kell venni a régóta ismert forrásokat, és újból vizsgálat tárgyává kell őket tennünk. Sokkal szigorúbban kell elemeznünk őket – ugyanazzal a történészi „protokollal”, amellyel minden más történeti forrást is, s amelyre eddig korántsem mindig került sor. Harmadrészt, az információkat nem pusztán magyar szempontból kellene elemezni, hanem tág összefüggésrendszerben, amely sokkal jobb megértést tesz lehetővé: ha a honfoglalók keletről érkeztek a Kárpát-medencébe, akkor elsősorban azt a keleti, sztyeppe-i világot kellene megismerni, megérteni, ahonnan ide érkezhettek. Az elmúlt két évtizedben ezekre a kérdésekre kezdték keresni a válaszokat a szegedi iskola ne-

veltjei – Szabados György, Polgár Szabolcs, Balogh László, Juhász Péter, Kerényi Bálint – és a Bölcsészettudományi Kutatóközpont kutatói is (Szabados, 2011; Polgár, 2019; Balogh, 2018; Juhász, 2020; B. Szabó–Sudár, 2016; Sudár, 2016; Sudár, 2017). Annak bemutatására, hogy e lehetőségek nem pusztán elméletben léteznek, a következőkben néhány példát mutatunk be.

Ismert források újraértelmezése

Álmos és Árpád népének vándorlásáról és honfoglalásáról a 10. században született bizánci szöveggyűjtemény, a *De administrando imperio* (DAI) tartalmazza a legtöbb információt. A szerkesztési – illetve szerkesztetlenségi – okokból kisebb kronológiai és topográfiai ellentmondásokat tartalmazó szöveg hitele azonban a 20. század közepére mégis alapjaiban roppant meg a hazai kutatók szemében. Noha nem került elő semmilyen új, érdemi információ, a bizánciak hírforrásai közül a feltehetően az eseményeket kazár szempontból elbeszélő informátort egyszerűen „kiírták”, a jobbára tőle származtatható kortárs közléseket pedig teljesen eltorzítva kezdték értelmezni, nem függetlenül az erősen antiszemita kor-szellemtől, illetve Sztálin sztyeppeti népeket sújtó politikájától. Az így támadt úrt kitöltendő Deér 1945-ben már mindenféle érdemi indok nélkül valamiféle több száz évvel korábbi mitikus magyar ősmúltat kísérelt meg „rekonstruálni” a DAI szövege alapján, Györffy pedig a benne foglaltakat – „a hatalom mindig hazudik” gondolata jegyében – egyszerűen az Árpád-ház koholmányának minősítette az 1950-es években. Az ő követőik számos további okot és indokot hoztak fel arra nézve, hogy miért is nem lehet igaz, ami a forrásban olvasható. Mára azonban az értelmezés keretei szerencsés módon visszazökkentek a normál kerékvágásba. B. Szabó János és Bollók Ádám munkájának eredményeképpen több szempontot sikerült beemlíteni a nemzetközi bizantinológia újabb eredményei közül, s az is egyre világosabb, hogy a forrás egyáltalán nem tartalmaz olyan információkat, amelyeket sztyeppeti analógiák alapján ne tekinthetnénk hitelesnek, beleértve a rövid, alig három évig tartó kazár–magyar együttélést vagy a magyarok vándorlásának rendkívül gyors ütemét is (B. Szabó–Bollók, 2018).

Hasonló, sok évtizede megcsontosodott történetírói hagyományokba ütközünk a muszlim forrásokban feltűnő kende és a gyula méltóságnevek vizsgálatakor is. A szövegek nem utalnak az uralkodói szakralitásra, de még a „kettős királyság” sem mutatható ki belőlük. A magunk részéről úgy gondoljuk, hogy Ibn Ruszta szövegében nem is két személyről, hanem csak egyetlen magyar uralkodóról volt szó, Dzslh/Gyuláról, akinek a méltóságneve volt a kndh/kende. Ráadásul e két névnek a sztyeppeti türk világban gyakorlatilag nincsenek párhuzamai (B. Szabó–Sudár, 2019).

A fentiekhez hasonló megfontolások terhelték a *Hudúd al-álam* című, perzsa nyelven, 982/983-ban íródott földrajzi munkát is, amely pedig a sztyeppetilág és

Kelet-Európa tekintetében is az egyik legtöbb információt nyújtó forrás. A benne szereplő magyar szállásterület a Volga jobb partjára, de a Fekete-tengertől jókora távolságra rekonstruálható, nem azonos tehát Etelközzel. Valójában tehát egy eddig fel nem ismert szállásterület „rejtőzött” az egyébként régóta ismert szöveg leírása mögött (Sudár, 2019).

Nem a magyarokra vonatkoztatott források bevonása

Hasonlóan földrajzi kérdéseket vet fel al-Maszúdí leírása is a Kaukázusról. Ebben szerepel egy közösség, amelynek nevét magyarra „hét vidék” alakban fordították le, holott az eredeti szöveg inkább emberi közösségeket, „országokat” említ. Márpedig ha igaz az a feltételezés, hogy a Dentumoger elnevezés mögött a „hétmagyar” rejtőzik, akkor az al-Maszúdinál olvasható népnév ennek ugyancsak megfeleltethető. E közösség lakhelye egyébként a szöveg rendszerének, belső logikájának felfejtése után jól meghatározható: a Kaukázus nyugati előterében, a Tamany-félszigeten és a Kubáni-alföldön élhettek a 10. század közepén. Teljesen nem lehetünk benne bizonyosak, hogy itt egy elszakadt magyar csoportról van szó, de a lehetőséget érdemes fenntartani, már csak azért is, mert ebben a régióban is kerültek elő „magyargyánus” régészeti leletek (Sudár, 2020).

Analógiák

A történeti kutatásban egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a sztyeppe népek sajátos államisága, amelynek keretei még képlékenyebbek, mint a középkori keresztény Európa államaié. Ezért merült fel az a lehetőség, hogy bizonyos nehezen értelmezhető, zavarosnak tűnő sajátosságokat, mint például az uralkodói főhatalom és a törzsi/nemzetségi szervezet együttélése és sajátos együttműködése, későbbi analógiák révén próbáljunk meg modellezni. Erre kínált jó alkalmat a 15. században Kelet-Európában létrejött tatár állam, a Krími Kánóság, amelynek 16–18. századi történelme az addigi korszakoknál messze jobb forrásadottságokkal bír, s az onnan nyert minták magyarázatot jelenthetnek a különböző források nem egy, látszólag nehezen összeegyeztethető állítására (B. Szabó, 2004; B. Szabó, 2016). Az utolsó jelentős sztyeppe népvándorlás, a kalmükök Európába érkezése a 17. században és az általuk kiváltott itteni hatások pedig sok tekintetben magyarázó erővel bírhatnak a 10. századi kelet-európai változásokról fennmaradt bizánci tudósítások esetében is (B. Szabó–Bollók, 2018). Az orientalisztika számos ilyen – esetleg a magyar őstörténet szempontjából nem kellő mértékben figyelembe vett – példát sorakoztatott már fel Ecsedy Ildikó, Ivanics Mária, Vásáry István, Dobrovits Mihály, Kápolnás Olivér és Tösér Márton munkái révén (például: Ivanics, 2017; Vásáry, 2008; Tösér, 2017).

Új adatok

A magyar őstörténet-kutatás egyik meglehetősen elhanyagolt területe a honfoglalás idején a Kárpát-medencébe be nem költözött csoportokra vonatkozó információk gyűjtése. E területen még komoly eredmények várhatóak. Jó ideje közismert például, hogy Dél-Anatóliában, Antalya közelében egy települést „Magyarfalvára”-nak (Macarköy) neveznek. Lakóinak eredetéről sokféle elmélet megfogalmazódott, leginkább emigráns kurucoknak vagy a török időkben elhurcolt raboknak tekintik őket. Csakhogy egy éppen napjainkban letelepülő nomád közösségről van szó, és nagyon is kérdéses, hogy magyar menekültek hogyan és miért integrálódtak volna ebbe a meglehetősen speciális, a kora újkori magyar életmódtól nagyon idegen közegbe. A származtatás már csak azért is gyanús, mert nemcsak itt, hanem Anatólia-szerte találunk madzsar („magyar”) nevű családokat, nemzetségeket, falvakat, rendre a nomád világgal összefüggésben. Ráadásul már a 15. század óta vannak nyomaik, azaz a törökkori magyar rabszolgáktól való eredeztetés kizárható. A legvalószínűbb az, hogy az oguz törzsszövetségbe integrálódott magyarokról lehet szó, akik az oguzok anatóliai megtelepedésével kerültek mai lakhelyükre, csakúgy, mint a besenyő töredékek. Így azután könnyen lehet, hogy a szétszakadt magyarság egyik sajátos utat bejárt csoportját ismerhetjük fel bennük.

Összefoglalva a fentieket: úgy látjuk, hogy a hagyományos történetírás – módszertanával és háttértudásával egyetemben – hosszú időre jórészt kiszorult a korai magyar történelem kutatásából, amelyet elsősorban nyelvészek és régészek vettek át. Azt azonban, hogy a társtudományok eredményei hogyan is szolgálják majd a történeti rekonstrukciót, nem sikerült kellőképpen megvitatni, ez a hiányosság pedig számos kérdéses eredményhez vezetett. A 21. századra azonban világossá vált, hogy az írott források még számos kiaknázatlan lehetőséget tartogatnak, s a magyar múlt e hosszú szakaszát sokkal szélesebb közegben kellene értelmezni, mint ahogy az eddig történt. Az pedig kétségtelenül a történészek feladata, hogy a társtudományok művelőit saját területükön jó minőségű történeti információkhoz juttassák.

IRODALOM

- B. Szabó J. (2004): Gondolatok a 9–10. századi magyar hadviselésről. A Krími Kánság vizsgálatának bevonása a „kalandozó” hadjáratok kutatásába. In: Balogh L. – Kellner L. (szerk.): *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek*. Budapest: Balassi Kiadó, 124–138.
- B. Szabó J. (2016): Árpád honfoglalóinak 9–10. századi hatalmi szervezete steppetörténeti párhuzamok tükrében. *Történelmi Szemle*, 48, 3, 355–381.
- B. Szabó J. – Bollók Á. (2018): A „szavart–türk dosszié”. A 9. századi kelet-európai steppei vándorlások 16–17. századi párhuzamok tükrében. *Századok*, 152, 3, 479–542.

- B. Szabó J. – Sudár B. (2016): Vgec-ügyek – Egy elfeledett ősapja. In: Türk A. – Balogh Cs. – Major B.: *Hadak útján: A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája, Esztergom 2014. november 4–6.* II. Budapest–Esztergom: Martin Opitz Kiadó–BTK–PPKE, 213–222.
- B. Szabó J. – Sudár B. (2019): Kende és gyula? A magyar kettős fejedelemség teóriájától a forrásokig. *Századok*, 153, 5, 927–964.
- Balogh L. (2018): Széljegyzetek a magyarság 10. századi történelméhez. *Acta Historica (Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis)*, 143, 23–28.
- Deér J. (1945–1946): A IX. századi magyar történet időrendjéhez. *Századok*, 79–80, 1, 3–20.
- Györffy Gy. (szerk.) (1958): *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról: kortársak és krónikások híradásai.* Budapest, Gondolat Kiadó
- Györffy Gy. (1959): *Tanulmányok a magyar állam eredetéről.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Ivanics M. (2017): *Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa.* Budapest: MTA BTK
- Juhász P. (2020): *A steppe tengeréről a Kárpátok szigetére. Lehetett-e szerepe a steppei török törzsszövetségeknek a magyar népalakulásban?* PhD-disszertáció. Szeged: SZTE
- Kmoskó M. (1997–2007): *Mohamedán írók a steppe népeiről.* I–III. (Szerk. Zimonyi I.) Budapest: Balassi Kiadó
- Kristó Gy. (1995a): *A magyar állam megszületése.* Szeged: Szegedi Középkorász Műhely
- Kristó Gy. (szerk.) (1995b): *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szeged: Szegedi Középkorász Műhely
- Moravcsik Gy. (1988): *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Polgár Sz. (2019): *Kelet-Európa kereskedelmi kapcsolatai az írott források alapján (750–1000).* Budapest: Balassi Kiadó
- Róna-Tas A. (1996): *A honfoglaló magyar nép: Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe.* Budapest: Balassi Kiadó
- Sudár B. (2016): Az Árpádok, Attila és a dinasztikus hagyományok. *Századok*, 150, 2, 431–442.
- Sudár B. (2017): Turul szavunk művelődéstörténeti hátteréhez. *Történelmi Szemle*, 59, 4, 605–619.
- Sudár B. (2019): A turbános morvák esete a korai magyar szállásokkal. A Hudúd al-álam és a magyar őstörténet: *Századok*, 153, 1, 75–100.
- Sudár B. (2020): Hétország. Egy rejtélyes ország a 10. századi Kaukázusban. *Történelmi Szemle*, 62, 2, 213–221.
- Szabados Gy. (2011): *Magyar államalapítások a IX–XI. században.* Szeged: Szegedi Középkorász Műhely
- Tóth S. L. (2015): *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. A magyarság a 9–10. században.* Szeged: Belvedere Meridionale
- Tösér M. (2017): Háború Horásznért. A Szeldzsuk Birodalom születése. In: Sudár B. (szerk.): *Dentümoget. Tanulmányok a korai magyar történelemről.* I. Budapest: MTA BTK, 164–175.
- Vásáry I. (2008): *Magyar őshazák és magyar őstörténetek.* Budapest: Balassi Kiadó
- Veszprémy L. (2019): *Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon (XI–XIII. század közepe).* Budapest: Line Design
- Zsoldos A. (1996): Nemzetségek és honfoglalók. In: Veszprémy L. (szerk.): *Honfoglaló ősaink.* Budapest: Zrínyi Kiadó, 176–194.